

Amíg a nyelv él, addig befejezetlen és örökké változik. Egy tudós a nyelvet élő fához hasonlította, amely mindig újabb és újabb ágakat hajt és az ágakat mindig új levelek és virágok borítják. Csak a holt nyelv nem változik. A latin,

36 H[amvas]. B[éla].

SZAVAK

SZÜLETÉSE

(1929)

az ó-görög, a szanszkrit nyelvekben, amelyeket ma már nem beszélnek, változatlanul áll a szó-kincs, a nyelvtan, szavak már nem nyernek új jelentéseket, ragok már nem változnak, nem születnek új képzők, egyszó-

val ezek a nyelvek megmerevedtek, holt nyelvekké váltak.

A magyar nyelv élő nyelv. Fájának állandóan nőnek ágai, nincs év, sőt nincs hónap, amelyben ne születnék új szó. Csak a legutóbbi tíz-tizenöt év alatt is egész csomó új szó támadt a modern élet új fogalmainak kifejezésére. Még a század elején senki sem sejtette, hogy 1930-ban mit fog jelenteni például a „mozi”, „sport”, „repülőgép” stb., olyan szavak, amelyek ma már a magyar nyelv eleven szavai lettek.

Nem éréktelen egyes szavak eredetét kutatni. Különös eredményekre jut a nyelvész, amikor ma általában elfogadott szavak születését keresi. A „kocsi” szó pl. a Komárom megyei Kócs községből veszi eredetét. Ebben a községben élt az a szekeres, aki először készített modern értelemben vett „kocsit”. Munkáját széles Magyarországon eleinte „kócsi szekér”-nek hívták, később egyszerűen kócsinak, végül pedig kocsinak.

AMIKOR MÉG CSEMEGÉT JELENTETT A TRÁGYA

Különös eredete van a „trágya” szónak is. Minden XVII. századbéli szakácskönyvben ilyen címetek lehet találni: „mandolás trágya”, vagy pedig „almás trágya”. Félreértésről szó sem lehet. Csakhogy a trágya szó azóta éppen az ellenkező jelentést vette fel, mert 300 évvel ezelőtt *csemeget* értettek alatta. A trágyát ma legfeljebb a galacsinhajtó bogár tekinti csemegeének.

Az új szó rendesen a költők, gondolkozók, íróemberek, szónokok agyában születik meg. Így például Széchenyi teremtette meg ezeket a szavakat: „közvélemény”, „részvény”, „osztalék”. A legnagyobb magyarnak mai nyelvünk több mint harminc igen kitűnő szót köszönhet. Kossuth Lajos szintén sok szép magyar szót alkotott. Ilyenek: „tény”, „utalvány”, „vezércikk”, „te-kintély” stb.

Széchenyi és Kossuth már a végén éltek annak a korszaknak, amelyet a nyelvújítás korának neveznek. 1810-től, de még azelőtt is, elhanyagolt magyar nyelvünkben alig volt szó a megváltozott kor fogalmainak kifejezésére. Tömegével gyártottak szavakat, különösen elvont fogalmakra, vagy egyáltalában olyan fogalmakra, amelyeket az egyszerű földműves parasztnép nem ismerhetett. A XVIII. században a főurak franciául, a polgárok németül, a nemesség latinul beszélt. Csak a pórok használták a magyar nyelvet. Így aztán minden finomabb és nemesebb, mélyebb és elvontabb színét elvesztette. Alig volt gyűjtőfogalmunk, elvont szavunk egyáltalában nem. Hiszen Bugátnak ilyen szavakat kellett alkotnia: „bonctan”, „gyógyszer”, „tudor”, „hajlam” stb. Bugát egyike volt a legfanatikusabb újítóknak. Rengeteg csúnya és rossz szót csinált (például: „parti iram” (= ló), „szörbencs” (osztiga), „véneny”, „iblany”, „haméleg” stb.), de rendkívül sok szava azóta átment a közhasználatba és bár sok közötté a nyelvtanilag helytelen képzésű szó, kiirt-hatatlaná vált.

Faludi igen sok szép és használható szót alkotott. A XVIII. századnak ez a kiváló prózaírója teremtette meg a következő szavakat: „búcsúszó”, „hajpor”, „vélemény”, „napirend”. Ő csinálta a „sajnos” szót is, sőt igét is alkotott, a „javasol” igét a „helyesel” mintájára. Verseghynek köszönhetjük a következő, bár nem kifogástalanul képzett, de pótolhatatlan szavakat: „gyönyör”, „téboly”, „mosoly”, „magány”, „viszony”, „gúny” stb. Gyöngyösi István nemes ízlésével különösen csiszolta a nehézkes és gördülő versei számára alkalmatlan szavakat. Így alkotta meg a „győzedelem” szóból a „győzelem”, a bizodalomból a „bizalom” szót. Megcsinálta a szép „balsors” kifejezést és az ilyen szavakat: „tanulmány”, „hangzat” stb. A legnagyobb nyelvújító Kazinczy Ferenc volt. Igen sok szép és hasznos szavunknak ő a szerzője. Ezek közül a legtöbb szinte napok alatt átment a köztudatba és a nyelv eleven része lett.

A XIX. század közepén a magyar nyelv, hála a nyelvújítóknak, nagy költőinknek, íróinknak és szónokainknak, már csak annyiban állott a többi nyugat-európai nyelv mögött, hogy nélkülözte a filozófiai hajlékonyságot. A magyar nyelvnek ez a fogyatékosága a legújabb korig megvolt, csak a XX. században sikerült a magyar nyelvet ebből a szempontból is a nyugat-európai nyelvekkel egy színvonalra emelni. Szókincsünk azonban már Petőfi, Arany és Jókai korában képes volt arra, hogy világirodalmi remekműveket alkossanak vele. Arany szókincse szépségben és gazdagságban vetekszik Shakespeare-ével, Jókai semmiben sem marad Scott, Petőfi pedig Byron vagy Béranger mögött.

A SZÉLHÁMOS ÉS A RIPACS

Ennek a kornak már csak a folyton megjelenő új fogalmakat kellett pótolnia.

38 Így csinálta Vörösmarty 1837-ben a dohányhenger fogalmára a „szivar” szót. Kisfaludy Károlynak köszönhetjük a szép „honvéd” szót. Tóth Béla alkotta meg a német „Schwindler”-fogalom magyar párhuzamát és csinálta a „szélhámos”-t. Mindezek már nem a nyelv legközvetlenebb élet-szükségleti cikkei. Ilyen szavak nélkül bármelyik nyelv megélhet. Ezek már a nyelv szépségét, gazdagságát és költészetre való alkalmasságát emelik. Olyan színek egy nyelvben, amelyek nem szükségesek, hanem amelyek már szépek és művésziek. Az ilyen szavakban vannak aztán azok a nyelvi tartalmak és formák, amelyek egy-egy nyelvet utánozhatatlanná és egészen sajátos jellegűvé tesznek.

A „ripacs” szót hiába kísérelnénk meg németre vagy franciára fordítani. Egészen sajátosan magyar szó ez. Szigethy József csinálta. A „Csókon szerzett vőlegény” című darabjában egy rongyos és züllött vándorszínészt nevezett el Ripacsnak.

FURCSASÁGOK

Befejezésül legyen szó néhány furcsaságról. A „svihák” szó születési dátuma 1874. Kecskeméthy Aurél (írói nevén Kákai Aranyos) alkotta meg. A „huszár” bármilyen magyar hangzású szó, nem magyar eredetű. Az olasz corsaro-ból származik.

Érdekes származása van a „bitang”-nak. A Dunántúlon a XVIII. században, Mária Terézia német telepítésének idejében sok szegény sváb járkált házról-házra, alamizsnát kéregetve. Idegen beszédükből a jó magyar paraszt csak a *bitte* és a *danke* szót hámozta ki. Mikor aztán valamilyen kóbor és megbízhatatlan emberről volt szó, csak annyit mondtak: ez amolyan *bitte-danke* ember. A „bittedanke” addig változott, míg megszületett a mai „bitang”.

A „pecsovics” szó az 1830-as években született. Ebben az időben élt Festetich Rudolf gróf tiszttartója, Pecsovics úr, akinél a kormánypártnak akkoriban egyáltalában nem kedvelt képviselői szoktak dőzsölni. A tiszttartóról ragadt aztán a pecsovics név rájuk.